

Itsensäkehittämisoikeus kertoo matkalaukkulapsen ja tulitikkutyön tarinaa

Lectio praecursoria 1.9.2023

Iina Järvinen

HM Iina Järvisen julkisoikeuden alaan kuuluva väitöskirja Itsensä kehittäminen köyhyydessä tarkastettiin 1.9.2023 Tampereen yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi professori Toomas Kotkas Helsingin yliopistosta ja kustoksena tenure track -professori Anu Mutanen Tampereen yliopistosta. Väitöskirja on luettavissa Trepo-julkaisuarkistossa osoitteessa <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2963-1>.

Pysähdytään hetkeksi pohtimaan sivistystä.

Suomalainen käsitys sivistyksestä on omaleimainen. Se on pohjimmiltaan prosessi kohti inhimillisyyttä, ihmiseksi tulemistä. Sivistys on toki opetusta ja koulutusta, kulttuurituotteita, tiedettä ja taidetta. Niiden lisäksi sivistys on myös syvällisempi kehitysprosessi, ihmisenä kehittymistä. Itsensä kehittämistä.

Sivistys on yhdenlainen suuri kertomus Suomen historiassa. Niin on myös köyhyys. Suomi oli pitkään köyhä maa, mikä näkyi maaseudulla agraariköyhyytenä ja teollistumisen ja kaupungistumisen myötä kaupunkilaisköyhälistönä. Sivistyksen kannalta tämä tarkoitti, että sivistys oli erilaista eri säädyille.

Sivistykseen kytkeytyykin vahvasti eriarvoisuus, ”kullekin säätynsä mukaan” -ajatus. Esimerkiksi 1800-luvulla sivistys ilmentyi luku- ja taideharrastuksena sivistyneistön piirissä. Rahvas taas vietti vähän vapaa-aikansa omissa huveissaan. Kirjastoja pidettiin sivistystehtävän perustana ja huippuna.

Sivistystä ja köyhyyttä yhdistää eriarvoisuuden lisäksi pyrkimys hallintaan ja kontrollointiin. Historiallisesti köyhyyspolitiikalla on pyritty vaikuttamaan köyhiin niin, että heistä on mahdollisimman vähän haittaa ja mahdollisimman paljon hyötyä. Sivistyksen saralla on puolestaan pyritty määrittelemään sitä, millainen sivistys on suotavaa kenellekin. Näin hallinta liittyy myös ideaalin ihmisyyden tuottamiseen.

Onko nykyään toisin? Suomessa köyhyys ei oikeastaan ilmene enää absoluuttisena, eli totaalisenä ravinnon tai asumisen puutteena. Tämän ajan köyhyys on suhteellista, kykenemättömyyttä saavuttaa tavanomaiseksi katsottu elintaso, huono-osaisuutta suhteessa muihin.

Köyhyyttä voidaan määritellä lukujen avulla. Esimerkiksi vuonna 2021 pienituloisia oli noin 719 000 henkilöä eli reilut 13 prosenttia asuntoväestöstä. Toisaalta köyhyys voi yhtä lailla olla yksilön henkilökohtainen kokemus, ajatus siitä, että ”minä olen köyhä”. Eri määritelmät maalaavat erilaisia kuvia köyhyydestä. Joka tapauksessa köyhyys koskettaa merkittävää joukkoa – ja on edelleen ratkaisematon ja tuhoisa ongelma.

Suomen perustuslaissa säädetään sivistyksellisistä oikeuksista. Sivistysperusoikeuden mukaan julkisen vallan on turvattava jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä. Kutsutaan tätä perusoikeutta *itsensäkehittämisosoikeudeksi*. Se, että oikeus turvataan varattomuuden sitä estämättä, merkitsee, että itsensäkehittämisosoikeus kuuluu myös köyhille. Mutta mitä se oikeastaan tarkoittaa?

Tähän kysymykseen ei ole ollut vastausta, eikä sitä ole aiemmin tutkittu. Oikeuksien sisällön tunteminen on kuitenkin edellytys sille, että niitä voidaan toteuttaa. Väitöskirjallani pyrin täyttämään tätä tutkimusaukkoa. Kiinnostukseni kohdistuu itsensä kehittämiseen ja köyhyyteen oikeudellisina ilmiöinä. Ennen kuin kerron enemmän, kuvailen muutamin sanoin sitä, mitä ajattelen oikeuden olevan.

Oikeus on muutakin kuin lakeja, se on lakeja laajempaa. Oikeus on väline, jolla ohjailaan inhimillisen elämän edellytyksiä. Oikeus ilmenee kielen tasolla, ja kielellä puolestaan rakennetaan todellisuutta. Oikeudellinen ajattelu tarjoaa tavan hahmottaa ja jäsentää ilmiöitä. Nämä lähtökohdat ovat vaikuttaneet siihen, millainen tutkimuksesta on muodostunut.

Tutkimuksen ydinkysymys on, mitä ja miten itsensäkehittämisosoikeus on. Tavoitteena on analysoida itsensäkehittämisosoikeuden sisältöä ja olemisen tapaa, erityisesti köyhien näkökulmasta. Näin tutkimuksen tuottamalla tiedolla voidaan ottaa kantaa esimerkiksi siihen, millaisia itsensä kehittämisen mahdollisuuksia pienituloisella, työkyvyttömyyseläkkeellä olevalla pitäisi oikeudellisesti olla.

Tutkimus rakentuu oikeuden kolmiulotteisuutta koskevan teorian pohjalle. Teorian mukaan oikeus muodostuu lakien eli oikeusnormien lisäksi arvoista ja todellisuudesta. Nämä kolme ulottuvuutta – normit, arvot ja todellisuus – ovat erottamattomia. Siitä huolimatta olen analysoinut kutakin ulottuvuutta erikseen voidakseni ymmärtää niitä syvällisesti. Samalla olen hahmotellut ulottuvuuksien välisiä yhteyksiä. Seuraavaksi kerron analyysin tuloksista.

Itsensäkehittämisosoikeuden taustalle paikantuu useita arvoja. Ensinnäkin on oikeudenmukaisuuden arvo, jota instituutiotasolla pyritään tuottamaan esimerkiksi

lainsäädännön kautta. Toisaalta yksilötasolla oikeudenmukaisuuskäsitykset voivat olla hyvin moninaisia. Oikeudenmukaisuus muovautuu alati yksilöiden ja instituutioiden käsitysten muodostamassa kehässä.

Toinen arvo, perustarpeet, on yleisellä tasolla kaikille samanlainen. Meillä kaikilla on samat perustarpeet, kuten tarve osallistua itselleen merkityksellisiin asioihin ja kokea yhteenkuuluvuutta. Sen sijaan yksilöillä on erilaisia tarpeita sen suhteen, millaista tukea kukin tarvitsee perustarpeiden täyttämiseksi. Itsensä kehittämisen kannalta esimerkiksi köyhä voi tarvita taloudellista tukea, vammaisen esteettömyyttä, kielitaidoton tulkkia.

Ihmisarvo sitoo oikeudenmukaisuuden ja perustarpeiden arvoja yhteen. Ihmisarvo on ehdoton ja loukkaamaton arvo, ja sellaisena kaikista perustavanlaatuisin. Arvot osoittavat, että itsensäkehittämisoikeus on samaan aikaan julkista ja yksityistä, jopa intiimiä.

Arvot tuovat esiin, että itsensäkehittämisoikeus ottaa oikeastaan kantaa siihen, millaista on hyvä elämä. Itsensäkehittämisoikeuden arvot kiinnittyvät eudaimonisen hyvän elämän käsitykseen. Eudaimoninen hyvä elämä on sellaista, jossa yksilö pääsee kukoistamaan ja toteuttamaan omia kykyjään ja taipumuksiaan. Toisinaan se tapahtuu hankaluuksien siivittämänä.

Väitän, että itsensä kehittäminen on myös oikeusperiaate, joka on otettava huomioon lakeja säädettäessä ja niitä sovellettaessa. Itsensäkehittämisperiaate käsittää vapauden, elinikäisyyden ja yhdenvertaisuuden, johon erityisenä piirteenä liittyy varattomuuden esteiden poistaminen. Periaatetta voi soveltaa esimerkiksi toimeentulotukihakemusta ratkaistaessa.

Itsensä kehittäminen on paitsi oikeusperiaate, myös oikeusnormi. Nyt siirrytään siis normiulottuvuuden eli lainsäädännön maailmaan. Itsensäkehittämisoikeus säädettiin osana 1990-luvun puolivälissä toteutettua perusoikeusuudistusta. Itsensäkehittämisoikeus on melko ainutlaatuinen, eikä oikeusvertailun perusteella muissa Pohjoismaissa tai Baltian maissa ole vastaavanlaista perusoikeutta. Kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista on niin ikään hyvin vähän tulkinta-apua itsensäkehittämisoikeudelle.

Perusoikeusuudistukseen liittyvät valmisteluasiakirjat antavat itsensäkehittämisoikeudelle vain vähän sisältöä. Niiden mukaan itsensä kehittämistä on tiedon hankinta, tieteellinen ja taiteellinen toiminta, taiteesta nauttiminen sekä liikunnan ja muun ruumiinkulttuurin harjoittaminen. Lista ei ole tyhjentävä. Valmisteluaineistosta ei käy ilmi, mitä varattomuuden esteiden poistaminen tarkoittaa.

Itsensäkehittämisoikeuden pitäisi saada sisältönsä tavallisen lain tasolla, esimerkiksi kirjastolaissa, sivistystyölaissa ja kuntien kulttuuritoimintaa koskevassa laissa. Tähän liittyy mutta: itsensäkehittämisoikeus tunnustetaan heikosti sitä toteuttavan lainsäädännön taustalla.

Toinen kompastuskivi liittyy itsensäkehittämisoikeuden risteävään luonteeseen. Oikeuden olisi toteuduttava sekä sivistyksellisiä oikeuksia että sosiaalisia oikeuksia konkretisoivan lainsäädännön avulla. Tämä on omiaan johtamaan oikeuden hajanaiseen toteuttamiseen.

Erityisesti köyhien kohdalla itsensäkehittämisoikeuden toteutuminen on pitkälti sosiaaliturvan varassa. Sosiaaliturvaankin sisältyy eriarvoistavia elementtejä. Se mahdollistaa itsensä kehittämisen eri tavoin riippuen yksilön ominaisuuksista.

Mitä tulee normi- ja arvoulottuvuuden vuorovaikutukseen, normiulottuvuudessa sinänsä tunnistetaan arvoja. Ne tulevat näkyville lainsäädännön tavoitteenasetteluissa. Sen sijaan keinot tavoitteiden toteuttamiseksi eivät sisälly normiulottuvuuteen, etenkin köyhien itsensä kehittämisen näkökulmasta.

Seuraavaksi siirrytäänkin todellisuusulottuvuuteen, jossa itsensä kehittäminen ja köyhyys ilmentyvät tosiasiallisesti. Kummassakin on tunnistettavissa materiaallinen ja immateriaalinen puoli.

Itsensä kehittäminen voi materiaalisella, tekemisen tasolla olla vaikkapa liikunnan harrastamista tai kulttuuriin osallistumista. Itsensä kehittäminen ei tyhjenny toimintaan. Sillä on yhtä lailla immateriaalinen puoli, jossa itsensä kehittäminen on henkisen tason kehittymistä ja sivistymistä, ihmisenä kasvamista. Omaksi itsekseen tulemista.

Materiaalinen köyhyys on taloudellisten resurssien vähäisyyttä tai puutetta. Immateriaalisen tason köyhyys on kokemuksellista, ja ilmentyy esimerkiksi osattomuuden tai toivottomuuden kokemuksena. Köyhyys eri ilmenemismuodoissaan luo esteitä itsensä kehittämiselle. Toisin sanoen köyhyys vaikuttaa mahdollisuuksiin käyttää omaa potentiaaliaan ja kukoistaa.

Tutkimuksen johtopäätöksenä esitän, että itsensäkehittämisoikeus on matkalaukkulapsi ja tulitikkutyttö.

Itsensäkehittämisoikeus on matkalaukkulapsi siinä mielessä, että sen perimä risteää kahtaalle, sivistyksellisiin oikeuksiin ja sosiaalisiin oikeuksiin. Matkalaukkulapsen identiteetin kehitys on peräti traaginen: se on kehittynyt irralliseksi, miltei huomaamattomaksi, ja kiinnittynyt heikosti mihinkään.

Tulitikkutyttöys kuvaa sitä, että köyhyys ei ole vain köyhyyttä. Usein köyhyyteen liittyy monia haavoittuvuutta aiheuttavia tekijöitä, jotka kasautuvat huono-osaisuutta vahvistaen. Köyhyys saattaa tiputtaa yksilön itsensä kehittämisen ja jopa hyvän elämän ulkopuolelle. Mitä vähemmän on psyykkisen ja henkisen kehittymisen mahdollisuuksia, sitä vähemmän yksilöllä on kukoistamisen mahdollisuuksia.

Vallitseva tilanne on johdonmukaista jatkumoa historialle. Yksilön varallisuus vaikuttaa yhä itsensä kehittämiseen. Tässä hetkessä on jopa häiritsevän paljon samaa kuin menneisyydessä. Edelleen käydään keskustelua siitä, kuka on köyhä ja kenellä on oikeus etuuksiin ja palveluihin.

Väitän, että lainsäätäjät on epäonnistunut itsensäkehittämisosoikeuden toteuttamisessa. Toisaalta ongelmaa ei ehkä ratkaista pelkästään säätämällä lisää lakeja. Todelliset ongelmat ovat syvemmällä, kuten itsensäkehittämisosoikeuden luonteen tunnistamisessa ja arvojen törmäyksissä.

Kaikesta huolimatta tämä tutkimus perustelee itsensäkehittämisosoikeuden merkitystä osana sivistymistä sekä yksilön hyvän elämän muodostumista ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan rakentumista. Tutkimus antaa itsensäkehittämisosoikeudelle monitasoisen sisällön ja lisää ymmärrystä oikeuden merkityksestä köyhille. Samalla tutkimus osoittaa julkiselle vallalle yhä vahvemmat perusteet torjua köyhyyttä ja luoda yhdenvertaisuutta itsensä kehittämisen saralle.

Toivon, että tutkimus herättää havainnoimaan eriarvoisuutta ympärillämme. Ihmisarvoisen, hyvän elämän edellytysten turvaaminen jokaiselle on mitä suurinta sivistystä.

HT, julkisoikeus, Iina Järvinen, Johtamisen ja talouden tiedekunta, Tampereen yliopisto.